ҚИШЛОҚ ДЕҲҚОНЛАРИНИНГ СУРГУН ҚИЛИНИШИ ТАРИХИДАН (АНДИЖОН ТУМАНИ МИСОЛИДА)

Р.Т.Шамсутдинов

В настоящей статье, опираясь на архивные материалы, освещен процесс раскулачивания и ссылки дехкан на примере Андижанского района.

In present clause, basing on archival materials, the process of deportation is covered and reference peasant on an example of the Andizhan area.

2009 йил Ўзбекистонда Республика Президенти Ислом Каримов томонидан “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили” деб эълон қилинди. Шунга мувофиқ ишлаб чиқилган махсус дастур асосида бутун мамлакатда кенг кўламдаги улкан ишлар авж олиб кетди.

Дарҳақиқат, қишлоқ тараққиёти ва фаровонлигини таъминламай туриб юртимиз олдидаги улкан стратегик вазифа — демократик давлат, фуқаролик жамиятини қуриш вазифасини бажариб ҳам, иқтисодий ислоҳотларни изчил ва тугал амалга ошириб ҳам бўлмайди. Шу боис қишлоқ ҳаётининг барча жабҳаларини, бутун қиёфасини янгилаш, шаҳар даражасига келтириш шу куннинг долзарб масаласидир. Қишлоқнинг бугуни ва эртасини яхши англаш, билмоқ учун унинг яқин ўтмишдаги ҳолатидан, айниқса, совет мустамлакачилиги давридаги фожиаларидан ҳам бохабар бўлишимиз зарур. Қишлоқнинг совет давридаги аҳволи ҳақида тўхталаркан, Президентимиз Ислом Каримов: **“**қанча-қанча одамларнинг ўз оиласидан жудо бўлгани, аёллар беваликка, гўдаклар етимликка маҳкум этилганини, минглаб миришкор деҳқонларнинг қулоқ сифатида олис ўлкаларга сургун қилинганини инобатга олсак, халқимиз бошига тушган бу фожианинг даҳшати янада яққолроқ намоён бўлади**”**[1;98]**,-** дея таъкидлайди. Айни вақтда, юртбошимиз: “эл-юрт тақдирига дахлдор бўлган тарихий адолатни тиклаш, халқимиз ва миллатимизнинг яқин ўтмишидаги ёпиқ саҳифаларини тўла очиб бериш, шу тарихдан сабоқ чиқариб, бугунги ва келажак ҳаётимизга онгли қарашни шакллантириш, бегуноҳ қурбон бўлган инсонлар хотирасини абадийлаштириш биз учун ҳам қарз, ҳам фарз”[1;98]**,-** эканлигини уқтиради.

Аламли, ачинарли ўтмишимизнинг ана шундай ёпиқ саҳифаларидан бири большевиклар зўрлик билан ўтказган коллективлаштириш жараёнида қишлоқдаги миришкор, тадбиркор, ўзига тўқ, ери, от-улови, уй-жойи бўлган деҳқонларни қулоққа тортиб, уларни Сибирь, Украина, Шимолий Кавказ, Қозоғистон ва бошқа бегона юртларга сургун қилингани, уларнинг сургундаги азоб-уқубатли ҳаёти, фожиали қисмати, тақдиридир. Ушбу илмий ахборотда Андижон қишлоқларидан қулоқ сифатида сургун қилинганлар ҳақида ҳужжатли материаллар асосида фикр юритилади.

Қулоқларни синф сифатида тугатиш, уларни қулоққа тортиш, сиёсий фаоллигини бостириш учун махсус оператив режа ишлаб чиқилган. Энг хавфли участкаларни мустаҳкамлаш учун сиёсий вакиллар, энг яхши бригадирлар ва ГПУ* оператив ходимларидан иборат гуруҳлар ташкил қилинади. Бутун сиёсий аппарат қулоққа тортиш ва сургун қилиш компаниясига сафарбар этилади. Ҳар бир участка бўйича фаол колхозчилар, камбағаллар, ўртаҳоллар ГПУ томонидан уюштирилиб, қулоқларга қарши сафарбар қилинади. Айни вақтда, бу ишга шаҳардан келган ишчилар бригадаси, районнинг раҳбар ходимлари ҳам жалб этилади.

Андижон Эски шаҳари ва унинг атрофидаги қишлоқлар 6 та оператив участкага бўлинади. Уларда ГПУнинг оператив коммунарлар гарнизони ташкил этилади. Оператив участкалар сиёсий аппаратдагиларга қулоққа тортишда, советларга қарши чиқишларнинг олдини олишда, сиёсий холат ва кайфиятни таъминловчи чекистлар хизматини ташкиллашда тўласича ёрдам берган.

* ГПУ — Государственное политическое управление, яъни Давлат сиёсий бошқармаси

Бўтақора, Олтинкўл, Маслаҳат, Хирабек, шаҳарга туташ, эски шаҳар участкалари бўйича 217 қулоқ хўжалигини (1146 жон, шундан эркаклар 431 киши) сургун қилиш режалаштирилади.

Шаҳарда механизациялашган (транспорт билан таъминланган) зарбдор- оператив гуруҳ ҳам ташкил қилинган. Унинг ихтиёрида 150 нафар милтиқ билан ҳамда 30 та қилич билан қуролланган кишилардан таркиб топган гарнизон ҳам бўлган. Бу отрядларнинг вазифаси қулоққа тортиш ва сургун қилишни тинч ўтказиш, сиёсий, норозилик чиқишларини бостириб туриш, жойлардаги сиёсий-маънавий ҳолатни сақлаб туриш, зарур ҳолатда куч ишлатиш чораларини кўришдан иборат бўлган. Қуролли гуруҳлар Бўтақора, Маслаҳат, Олтинкўл ва Хирабекда бўлишиб, сиёсий-оммавий чиқишларнинг олдини олишга эришгандилар.

Ҳолбуки, расмий ҳужжатда бу қуролли куч қулоққа тортиш ишига амалда ҳеч қандай иштирок этмаган, деган фикр билдирилган.

Қулоққа тортилганларни ўз хонадонларида қўлга олиб, сургун қилиш учун йиғув пунктига келтириш операцияси 1931 йил 20 августдан 21 августга ўтар кечаси амалга оширилган. Шу тун, биринчи галда, эркаклар қўлга олинган. Уларни ГПУнинг концентрацион пунктига келтиришиб, улардан сургун қилинишига розилик билдириб ариза бериш талаб қилишган. Натижада 232 қулоқ хўжалигидан 187 таси томонидан сургун қилинишига розилик билдирилган ариза олинган.

ГПУ концентрацион пунктининг иши яхши ташкил этилган. Бу пункт 2-Андижон станциясига яқин 4-пахта заводи ҳовлисининг темир йўл билан боғлаб турувчи жойида бўлган. Пунктга ГПУ комендатураси ва коммунарлардан ташкил топган махсус соқчилар хизмат қилиб турган. Пунктда сиёсий комиссия ҳам жойлашганди. Сургун қилинаётганларга уюшган, тартибли ҳолда хизмат қилиш йўлга қўйилган. Тўрт тарафи тиканли симлар билан ўралган очиқ майдонда ҳибс ҳолатида турган қулоқлар ўзларининг Украинага сургун қилинаётганликларидан хабар ҳам топганлар. Улар совет ҳукуматига қарши туриш фойдасизлигини билиб, тезроқ сургун қилиб олиб бориладиган жойга етишларини ўйлардилар. Аввалига улар ўзлари билан жуда чекланган миқдордаги юкларни олгандилар. Олиб кетиш рухсат этилган юк нормалари эълон қилингач, улар таниш-билишлари, қариндошлари билан боғланиб, ўз юклари миқдорини бироз кўпайтириб олганлар.

1931 йил 5 сентябрда Украинанинг жанубий районларига сургун қилинаётган 232 қулоқ хўжалиги уюшган ҳолда эшелон вагонларига жойлаштирилади. Эшелонда одамлар учун 23 та вагон, уларнинг юклари учун 5 та вагон ажратилган. Сургун қилинаётган қулоқ хўжаликларининг йўлда овқатланиши учун озиқ-овқат, 6000 та нон берилган. Эшелон вагонларига 907 киши — 314 эркак, 195 аёл, 349 бола жойлаштирилган. Юк вагонига 29 та кетмон, 14 та ўроқ, 12 та болта, 12 та арра, 11829 килограмм буғдой, жами 39821 килограммлик багаж юкланган [2].

Тошкентдан келган вакил Худойқуловнинг “ЎзССР Андижон районида ёппасига коллективлаштириш асосида қулоқларни синф сифатида тугатиш натижалари” ҳақидаги ёзма ҳисоботида* шундай дейилган: “Қулоқлар ортилган эшелонни кузатиш учун 2-Андижон станциясида 2,5-3 мингдан иборат одамлар тўпланган. Бироқ ҳеч қандай эксцесслар юз бермади. Эшелонни кузатиш пайтида сургунга кетаётганларни ҳам, уларни кузатиб қолаётганларнинг ҳам йиғлашлари юз берди, бу ҳукумат вакилларининг айримларини (қишлоқ советлари раислари, маҳалла комиссиялари ходимлари ва милиционерлар) қўрқувга, ҳадиксирашга солди. 5-сентябрь эшелон Андижондан йўлга чиқди, транспорт комендатураси эшелонни Украинага олиб бориб топшириб, аллақачон Андижонга қайтиб келди”[3].

Худди шундай кампания 1932 йил баҳорида ҳам Андижон эски шаҳари ва унга туташ қишлоқларда ҳам амалга оширилган. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети

* Докладная

томонидан Андижон шаҳар партия комитети ҳузурида ёппасига коллективлаштириш асосида қулоқларни синф сифатида тугатиш бўйича сиёсий комиссия ташкил этилади. Унинг 1932 йил 8 майдаги биринчи йиғилишида Марказий Комитетининг вакили Худойқулов, шаҳар партия комитетидан Аганов, шаҳар советидан Дониёров ва Коваленко, Давлат сиёсий бошқармаси (ГПУ) дан Лунев ва Михаилинлар иштирок этадилар. Йиғилишда район бўйича ёппасига коллективлаштириш асосида қулоқларни синф сифатида тугатиш бўйича тадбирлар белгиланади. Андижон шаҳри бешта оператив маъмурий участкага бўлинади. Ҳар бир участкада шаҳар партия комитети ва район сиёсий комиссияси вакилларини, ҳар бир қишлоқ советидан иккитадан вакилни, партия ячейкасидан биттадан (агар ячейка бўлса) ва энг йирик колхоздан биттадан вакилни ўз ичига олган сиёсий комиссия тузилади.

Шаҳар партия комитети ва район сиёсий комиссияси томонидан вакил этиб биринчи участкага Бадалбоев (Сотқин Бадалбоев), иккинчи (Бўтақора) участкага Баратов, учинчи (Маслаҳат) участкага Бурнашев, тўртинчи (Хирабек) участкага Шамсутдинов, бешинчи (Офтобачичек) участкага Жумабоевлар ажратилади.

Биринчи — Шаҳар участкаси Эски шаҳарнинг Уйлиқ, Қирлиқ, Сой қисмини, Жалабек ва Далварзин қишлоқ совети ҳудудини қамраб олган. Участка бошлиғи қилиб Бадалбоев, унинг ёрдамчилари қилиб Ҳасанбоев ва Бурнашевлар тайинланган.

Иккинчи — Бўтақора участкасига Бўтақора, Янгиобод ва Ёрбоши қишлоқ советлари кирган, унинг бошлиғи қилиб Баратов, ёрдамчилари қилиб Насриддинов, Исомиддиновлар тайинланган.

Учинчи — Маслаҳат участкаси Маслаҳат, Толмозор, Сувюлдуз, Кўмакай ва Оқёр қишлоқ советлари ҳудудларини қамраб олган, қисм бошлиғи қилиб Бурнашев, ёрдамчилари қилиб Шукуров, Баришевлар тайинланган.

Тўртинчи — Хирабек участкаси Хирабек, Хартум, Завроқ, Кўнчи ва Пахтаобод қишлоқ советлари ҳудудидан иборат бўлган. Унинг бошлиғи қилиб Шамсутдинов, унга ёрдамчи қилиб Мансуров ва Борст тайинланган.

Бешинчи — Офтобачичек қисмига Офтобачичек ва Сарой қишлоқ советлари ҳудудлари кирган. Унинг бошлиғи қилиб Жумабоев, унга ёрдамчи қилиб Пятаков, Абдуллаевлар тайинланган.

Оммавий-сиёсий ишларни жойларда авж олдириш учун ҳар бир участка ихтиёрига масъул ходимлар ажратилган.

Биринчи (Шаҳар) участкага Исломова, Исхоқова, Қобулбоев, Болтабоев, Анваров, Коршунов, Собитовлар ажратилган. Қосимов, Ўрозалиев, Мусаев, Исломов, Потаповлар **Иккинчи** (Бўтақора) участкага биркитилган.

Учинчи (Маслаҳат) участкага Абдурахмонов, Қосимов, Сметапкин, Аминов, Шомуҳамедов, Мельников, Гречкинлар, **тўртинчи** (Хирабек) участкага Охунов, Аҳмедов, Назаров, Ҳакимов, Муҳитдинов, Ғозиев, Рубчиновлар, **бешинчи** (Офтобачичек) участкага Мирзаев, Ҳамдамов, Иноғомжонова, Андреевлар биркитилган.

Бу оператив участкаларнинг ишига ёрдам кўрсатиш ва, асосийси, назорат қилишни таъминлаш учун сиёсий комиссиядан вакиллар ажратилган. Биринчи (Шаҳар) участкага Дониёров, Аганов. Иккинчи (Бўтақора) участкага Манэ, учинчи (Маслаҳат) участкага Куприков, тўртинчи (Хирабек) участкага Коваленко, бешинчи (Офтобачичек) участкага Королевлар тайинланганлар [4].

Андижон шаҳар партия комитети ҳузуридаги сиёсий комиссиянинг 1932 йил 9 майда бўлиб ўтган навбатдаги 2-йиғилишида қулоқ хўжаликлари тўғрисидаги материаллар кўриб чиқилади.

Йиғилиш 98 та қулоқ хўжалигидан 85 тасининг мол-мулкини мусодара қилиш ва сургун қилишга қарор қилган. Уларни номма-ном келтирамиз:

Аҳмадазиз Ибайдуллаев, Абдуллаев Қодирохун, Мусабоев Мирхалил, Маҳмудбеков Саримсоқ, Исматуллаев Абдулазиз, Маҳмудалиев Ҳайдарали, Тошматов Аҳмадали, Ғозибоев Шамсутдин, Ҳамрақулов Тўлак, Насриддинов Қобил, Муллазокиров Собиржон, Умархўжаев Абдуқодир, Мадқосимов Қосимабил, Мирзабаҳромов Мирзаабдулхай, Мансурқулов Аҳмадали, Абдураҳмонов Абдуллажон, Муллаозиқов Саидназар, Холматов Қори, Ҳамдамхўжаев Худайберди, Қурбонбоев Аҳмадали, Нуралиев Мулла Нурали, *Ходимаев*[*] Ҳусайн, Холиқов Абдуҳаким, Ҳусанбоев Худойберди, Йўлдашев Отақул, Маратов Йўлдошбой, Абдукаримов Мирзакарим, Хўжамбердиев Парпибой, Ниёзматхўжаев Тошмат, Мадҳожимов Мамажонхўжа, Саидалиев Тилаболди, Охунбоев Эргашбой, Ҳасанбоев Мамасодиқ, Абдумўминов Абдумухтор, Абдужалилов Абдухолиқ, Низомов Ҳожимат, Ҳусанбоев Назир, Содиқалиев Аҳмад, Йўлдашев Сотқинбой, Бадалбоев Мамаюсуп, Исмоилов Мамажон, Абдуқодиров Мадхолиқ, Комилов Деҳқонбой, Саидалиев Мадамин, Маткаримов Абдухалил, Отабоев Азимбой, Алиев *Булан* Акбар, Расулбердиев Йўлдошбой, Тиллабоев Қўчқор, Хўжаев Нурилло, Масалиев Ҳакимжон, Сатимбоев Шодмон, Отабоев Эргаш, Ирисов Мулла Одил, Каримов Боймирза, Соибназаров Тожибой, Қурбонов *Баниёт*, Аҳмадхўжаев Элчибой, Умаров Қўзибой, Усабоев Эшматбува, Мусабеков Олтинбой, Ҳамрақулов *Бочабой*, Исломов Матқосим, Асқаралиев Ёқубжон, Абдужабборов Собир, *Розақов* Хўжамберди, Қурбонҳожиев Йўлдошбой, Ғозиев Мадғози, Дўсматов Мирза Карим, Мамайўлчиев Абдуллажон, Отахонов Мамажон, Ҳожиматов Камолжон, Орзибоев Худайқулқори, Олимжонов Худойқул, Рустамбеков Тўйчибой, Раҳматуллаев Муҳитдинбек, Маҳаммадалиев Эшонхўжа, Исмоилов Ғиёсиддин, Содиқбоев Хомидбой, Эшонхўжаев Худайберди, Аҳматқулов Юнусали, Ҳасанов Бахтиёр.

Йиғилишда Абдуллаев Абдумалик, Маллатошев Йўлдош, Мирзакаримов *Абдуқаҳон*, *Розинбоев* Нўъмон, Муҳитдинов Зиёмутдин, Мирзамаҳмудов Мирзараим, Тошматов Жўрахонлар ҳақидаги материаллар уларнинг хўжаликларини мусодара қилиш, ўзларини сургун қилиш учун етарли эмаслиги қайд этилиб, масалани қайтадан текшириб чиқиш учун очиқ қолдирилди[5].

Бу қулоққа тортилганлар 1932 йилнинг май-июн ойларида Ўрта Осиёнинг, жумладан, Ўзбекистоннинг ички, ўзлаштирилмаган ҳудудларига сургун қилинадилар. Улар махсус посёлкаларда, комендатура назорати остида оғир ҳаёт кечирадилар, сургуннинг барча азоб-уқубатларини тортишга маҳкум этиладилар. Уларнинг бир қисми очарчиликдан, оғир меҳнат ва касалликдан вафот қилади, 1937-1938 йиллардаги катта террорда такроран қатағон қилинади, Иккинчи жаҳон уруши жанггоҳларида ҳалок бўлади, эсон-омон қолганлари 40-йиллар охири— 50- йиллар бошларида озод этилиб, юртга қайтади. Биз бор-йўғи биргина Андижоннинг Эски шаҳари ва унинг атрофидаги қишлоқларнинг 30-йиллардаги фожиали ҳаётидан, қисматидан айрим лавҳаларнигина келтирдик, холос. Совет давридаги қишлоқларимизнинг бу каби фожиалари кўпдан-кўпки, уларни билиш, англаш, улардан ўзимизга сабоқ чиқариб олмоғимиз лозим.

Адабиётлар:

1.Каримов И. Юксак маънавият — енгилмас куч.- Т.: Маънавият, 2008
2.Ўзбекистон Республикаси Президенти Девони архиви. 58-фонд, 7-рўйхат, 254- иш, 2-48 варақлар
3.Ўзбекистон Республикаси Президенти Девони архиви. 58-фонд, 7-рўйхат, 254- иш, 39 варақ
4.Ўзбекистон Республикаси Президенти Девони архиви. 58-фонд, 8- рўйхат, 295- иш, 126-129-варақлар
5.Ўзбекистон Республикаси Президенти Девони архиви. 58-фонд, 7- рўйхат, 254- иш, 1-7-варақлар

Андижон Давлат университети,
2009 йил 4 мартда қабул қилинган

[*] Ҳужжатда хато ёзилган фамилия ва исмларни аниқлаш имкони бўлмаган ўринлар аслича қолдирилди ва курсив билан ажратилди.